

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Dcember / Aralık 2021, 25 (2): 893 - 907

**Edebî Değer Açısından Dil Sapmalarının Üstünlük Problemi: Cahiliye
Dönemi Özelinde Şiir Zaruretleri**

*The Problem of Superiority of Language Deviations in Terms of Literary
Value: Poetic Necessity in the Period of Jāhiliyah*

Mehdi Cengiz

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı
Anabilim Dalı

*Assist. Prof., Artvin Çoruh University, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Rhetoric*

Artvin, Turkey

mehdicengiz@artvin.edu.tr orcid.org/0000-0001-7593-1801

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 8 January / Ocak 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 14 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 893 - 907

Cite as / Atıf: Cengiz, Mehdi. "Edebî Değer Açısından Dil Sapmalarının Üstünlük Problemi: Cahiliye Dönemi Özelinde Şiir Zaruretleri [*The Problem of Superiority of Language Deviations in Terms of Literary Value: Poetic Necessity in the Period of Jāhiliyah*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/2 (December 2021): 893 - 907.

<https://doi.org/10.18505/cuid.856471>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The Problem of Superiority of Language Deviations in Terms of Literary Value: Poetic Necessity in the Period of Jāhiliyah

Abstract: Standard language, which follows rules of dictionary and grammar, undergoes various changes when it is the subject of literature, especially poetry. These changes, called linguistic deviation, are due to the poet's expression of his feelings and thoughts by forcing the possibilities of language. In this direction, language deviations can be defined as the dispositions where the author goes out of the standard language, as in the examples of changes in the pronunciation (*şavt*), form (*şarf*) or spelling (*kitābet*) of the words, the derivation of new words that are not used in the language (*irticāl*) and the deterioration of the syntax (*naḥiv*). According to many literary critics such as Ibn Hishām al-Ansārī (d. 761/1360) and 'Abd al-Qādir al-Baghdādī (d. 1093/1682), this language used by Arab poets who were not influenced by foreign languages, namely the Cāhilī, Muḥaḍram and Islāmī poets (*ḳudemā*), was acceptable and it is considered as *darūrātus-şiriyye* (poetry necessities). In this context, deviations that do not comply with the standard language are tried to be explained with dialect differences, different variants of the couplet or various interpretations. However, some scholars such as Ibn Fāris (d. 395/1004) and Abū al-Ḥasan al-Jurjānī (d. 392/1001-1002) argue that these usages are *lahn* (linguistic mistakes). According to these names, it is not correct to explain the poets' use, which are contrary to the standard language rules, with excessive interpretations (*takalluf*). Assuming that linguistic deviations are *lahn*, they cannot represent a superiority in terms of literary value, but when considered as a necessity, they represent a superiority within the framework of certain criteria. But any specific criteria have been determined before about which linguistic deviations represent the superiority. Therefore, in our study, the theories put forward about the accuracy of linguistic deviations that exceed the standard language rules will be examined and the necessary criteria for them to represent a superiority will be determined. In this direction, the difference in meaning and form that this deviation adds to the expression becomes important. If the language deviation, which is contrary to the standard sentence structure, does not comply with the language rules in any aspect and does not add any superiority to the poem in terms of meaning and form, it does not seem possible for such uses to represent a more fluent and persuasive language (*al-Balāgha*). However, the language deviation reveals a new meaning or form that is not found in the standard expression, and if this usage complies with the standard language rules, it represents a more eloquently language. The degree of violation of the purity and perfection of language (*faşāḥa*) of a statement is related to the violation of *qiyās* (analogy?) and grammatical incongruity mentioned in the rhetoric books. The contravention of common language rules of these uses, which are not considered *faşīḥ*, varies. As a matter of fact, some of these were seen as minor mistakes that could be ignored, while others were considered as major mistakes. For this purpose, a conceptual framework about linguistic deviations is drawn at the introduction of the article, and the literary theories on the subject are examined in the first chapter. In the second part, it is argued that linguistic deviations represent a superiority depending on certain criteria by giving examples from the poems of the period of *Jāhiliyah*.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Poetry of *Jāhiliyah*, Standard Language, Poetic Necessity, Language Deviation, *Lahn*.

Edebî Değer Açısından Dil Sapmalarının Üstünlük Problemi: Cahiliye Dönemi Özeline Şiir Zuretleri

Öz: Sözlük ve gramer kurallarına uygun olan ölçünlü dil, edebiyata bilhassa şiire konu olduğunda çeşitli değişikliklere uğrar. Dil sapmaları adı verilen bu değişiklikler, şairin, dilin imkânlarını zorlayarak duygu ve düşüncelerini anlatmasından kaynaklanır. Bu doğrultuda dil sapmaları, kelimelerin telaffuzunun (*şavt*), biçiminin (*şarf*) ya da yazımının (*kitābet*) değişmesi; ilgili dilde kullanılmayan yeni lafzların türetilmesi (*irticāl*) ve sözdiziminin (*naḥiv*) bo-

zulması örneklerinde olduğu gibi yazarın, standart dilin dışına çıktığı tasarruflar olarak tanımlanabilir. İbn Hişam el-Ensârî (öl. 761/1360) ve Abdülkadir el-Bağdâdî (öl. 1093/1682) gibi pek çok edebiyat tenkitçisine göre farklı dillerden etkilenmemiş Arap şairlerin, yani kudemâ olarak nitelendirilen Câhiliyyûn, Muḥâdramûn ve İslâmiyyûn adlı şair tabakalarının kullandıkları dil sapmaları makbul sayılıp *darûrâtüŧ-ŧi'riyye* (ŧiir zaruretleri) olarak değerlendirilir. Bu çerçevede ölçünlü dile uymayan dil sapmaları, lehçe farklılıkları, ilgili beytin farklı varyantları ya da çeŧitli yorumlarla izah edilmeye çalışılır. Fakat İbn Fâris (öl. 395/1004) ve Ebû'l- Ḥasen el-Cürçânî (öl. 392/1001-1002) gibi bazı âlimler, şair de olsa hiç kimsenin hatadan masum olmadığını dolayısıyla da ilgili kullanımların *lahn* (hata) olduğunu öne sürer. Bu isimlere göre şairlerin standart dil kurallarına aykırı olan tasarruflarını zorlama yorumlarla açıklamak anlamlı olmadığı gibi doğru da değildir. Dil sapmalarının hata olduğu varsayıldığında bunların edebî değer açısından, sapma olmayan bir metinden daha üstün olması mümkün değilken zaruret olarak değerlendirildiklerinde belirli kıstaslar çerçevesinde daha üstün olabilirler. Fakat hangi ŧiir zaruretlerinin bu üst dili temsil ettiği konusunda daha önce belirli kriterler ortaya konulmamıştır. Bu yüzden çalışmamızda ölçünlü dil kurallarını aşan dil sapmalarının doğru olup olmadığı hakkında ortaya atılan teoriler incelenip bunların üst bir dili temsil etmesi için gerekli olan ölçütler tespit edilecektir. Bu bağlamda dil sapmasının sebep olduğu fesâhat ihlali ile bu sapmanın ifadeye kattığı anlam ve şekilsel form önem kazanmaktadır. Standart cümle yapısına aykırı olan dil sapması hiçbir yönü ile dil kurallarına uymuyor ve ŧiire anlam ve şekil açısından hiç bir meziyet katmıyor ise bu tür kullanımların üst bir dili temsil etmesi mümkün görünmemektedir. Fakat ilgili dil sapması standart ifadede bulunmayan yeni bir anlam veya şekli ortaya koyuyor ve bu kullanım bir yönü ile ölçünlü dil kurallarına uyuyor ise üst bir dili temsil eder. Bir ifadenin fesâhati ihlal derecesi ise belâğat kitaplarında zikredilen kıyâsa muḥâlefet ve te'lif zaafi ile yakından alakalıdır. Bu çerçevede yaygın kelime kurallarına (sarf) aykırı olan kullanımlar kıyâsa muḥâlefet, cümle yapısına (nahiv) aykırı olanlar ise te'lif zaafi olarak adlandırılır. Fasih sayılmayan bu tasarrufların yaygın dil kurallarına aykırılığı, oluşan hatanın boyutu ile ilişkili olarak değişmektedir. Nitekim bunlardan bazıları göz ardı edilebilir küçük hatalar, diğerleri ise büyük fesâhat ihlalleri olarak değerlendirilmektedir. Kısaca dil sapmalarının daha üst bir dil kullanımını temsil etmesi için ilgili zaruretlere standart dil kuralları ile izah edilebilmeli ve muhatapta uyandırdığı etki ölçünlü dilden daha fazla olmalıdır. Aksi takdirde şairin yaptığı tasarruf, anlamsız; ilgili dil sapması ise hatalı olacaktır. Çünkü şair, dil sapması olan bu lafız yerine, vezne uygun başka bir kelime seçebilir ya da bu lafız yerini deęiŧtirebilirdi. Bu doğrultuda makalenin girişinde dil sapmaları hakkında kavramsal bir çerçeve çizilip ilk bölümde konuyla ilgili edebiyat nazariyeleri incelenecektir. İkinci bölümde ise Cahiliye dönemi ŧiirlerinden örnekler verilerek dil sapmalarının belirli ölçülere bağlı olarak üstünlük ifade ettiği öne sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Cahiliye ŧiiri, Ölçünlü Dil, ŧiir Zarureti, Dil Sapmaları, Lahn.

Giriŧ

Cahiliye dönemi ŧiirinde klasik kaside formu nesib, taŧvir, medih/faḥr bölümlerinden oluşur.¹ Kasideye sevgilinin yaşadığı eski konak yerindeki kalıntılara (talel) ağlayarak başlayan şair, sevgilinin güzelliğinden ve bazı ahlaki özelliklerinden bahseder. Nesib adı verilen bu bölümden sonra deve ya da at üzerinde yolculuğa çıkıp bineğini ve gördüklerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Taŧvir bölümünün ardından ise kasideye konu olan kişiyi övmeye başlar. Bir cahiliye şairi, eski Arap kasidesinin olmazsa olmazı kabul edilen bu bölümleri aşamadan² ŧiirini etkileyici ve farklı kılmak için teŧbih, mecaz, kinaye ve cinas gibi söz sanatlarına

¹ Yağmacı olarak bilinen ŧâ'âlik şairlerin yapıtlarında ve resâ gibi özel temalarda bu bölümler görünmez. Hüseyin Elmalı, "Kaside", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/562.

² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *eŧ-ŧi'ir ve ŧ-ŧu'ara*, thk. Ahmed Muhammed ŧakir (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 1/76-77.

sıkça başvurur. Aynı amaçla daha önce kullanılan yaygın sözcükleri ve söz dizimlerini de değiştirir. Bu değişimler genellikle farklı kelime (lügat bilgisi) ve dizimlerin tercih edilmesi (me‘ânî) veya muhtedâ-i hâle uygun farklı anlatım yollarının benimsenmesi (beyân) ya da sözü güzelleştiren unsurlara yer verilmesi (bedî‘) şeklinde gerçekleşir. Söz gelimi aşağıdaki beyitte sevgilisini anlatan Cahiliye dönemi şairlerinden ‘Abîd b. el-Ebras (öl. 555 [?]), sevdiği kadının beyaz tenli olduğunu teşbih ve istiâre sanatını kullanmadan şu sözlerle dile getirmiştir: [el-Basît]

فِيهِنَّ هُنْدُ الَّتِي هَامَ الْفَوَادُ بِهَا   تَبْيَضَاءُ آنَسَةَ بِالْحُسْنِ مَوْسُومَهُ

*Onların içinde kalbin aşık olduğu Hind vardır; beyaz tenli, cana yakın ve güzelliğiyle ayırt edilen.*³

Başka bir Cahiliye şairi olan el-Esved b. Yu‘ful en-Nehşelî (öl. 600[?]) ise zikrettiği kadınların beyazlığını teşbih sanatını kullanarak şöyle ifade etmiştir: [el-Kâmil]

وَالْبَيْضُ تَمْشِي كَالْبُدُورِ وَكَالدُّمَى   وَتَوَاعِمٌ يَمْشِينَ بِالْأَرْقَادِ
وَالْبَيْضُ يَرْمِينَ الْقُلُوبَ كَأَنَّهَا   أُنْحِي بَيْنَ صَرِيمَةٍ وَجَمَادِ

Dolunay ve tablo gibi beyaz tenli kızlar, salınarak kadehlerle yürüyorlar.

*Kalplere bakış atan o kızlar, sanki devekuşunun yumurtasını bıraktığı kumluk ve taşlık arasındaki yer gibidirler.*⁴

Bu beyitte el-Esved b. Yu‘ful, sevgilinin beyaz olma özelliğini anlatırken, kendisinden önceki diğer bazı şairlerin de kullandığı edebî sanatlardan yardım alarak farklı bir üslupla ifadeyi yeniden kompoze etmiş ve böylece hem şiirini diğer şairlerinkinden farklı kılmış hem de ilgili ifadeye, edebî bir zevk katmıştır.

Bazen lüğatin ve edebî sanatların sunduğu etkileyici ve farklı kılma imkânlarıyla yetinmeyen şair, ölçünlü dil kurallarının dışına çıkar. Söz gelimi herhangi bir zaruret olmamasına rağmen aşağıdaki beyitte Ferezdağ (öl. 114/732), gramer kurallarına aykırı bir kullanımı tercih etmiştir. [el-Basît]

مَا أَنْتَ بِالْحَكْمِ التَّرَضَى حُكُومَتَهُ   وَلَا الْأَصِيلِ وَلَا نِي الرُّأْيِ وَالْجَنَلِ

*Sen hükümüne razı olunan biri değilsin, ne şerefli, ne de akıllısın, ne de tartışmayı bilirsin.*⁵

Yukarıdaki beyitte geçen التَّرَضَى kelimesi, harf-i ta‘rîf (ال) ve fiil-i muğârî‘den (تَرْضَى) oluşur. Fiillerin başına harf-i ta‘rîf dâhil olmamasına rağmen şair böyle bir tasarrufta bulunur. Üstelik bunu beytin veznini korumak gibi zaruri bir durum olmaksızın yapar. Nitekim şair التَّرَضَى kelimesini kullanmak yerine حُكُومَتَهُ الْمَرْضَى deseydi de şiirin vezni bozulmuyacaktı.⁶ Şairin herhangi bir zaruret olmamasına rağmen bu tür dil sapmalarına yer vermesi, yapısını diğerlerinden farklı kılma isteğiyle ilişkilendirilebilir. Buna göre dil sapmaları, işlev

³ Ebû Ziyâd el-Esedî ‘Abîd b. Ebras, *Divânu ‘Abîd b. el-Ebras*, thk. Eşref Ahmed ‘Adre (Beirut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1994), 110.

⁴ Ebü’l-Abbâs Mufađđal b. Muhammed b. Ya‘la Mufađđal ed-‘Dabbî, *el-Mufađđaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Dârü’l-Ma‘ârif, 1361), 1/217-218.

⁵ *Divân’ında bulunmayan bu beyit için bk. Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, el-İnşâf fî mesâilî’l-hilâf beyne’n-nahviyyîn el-Başriyyîn ve’l-Küfiyyîn.* (el-Mektebetü’l-‘Aşriyye, 1424/2003), 2/424.

⁶ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâif el-Endelüsî el-Ceyyân İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli’l-fevâid*, thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Hicr li’t-‘Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘ ve’l-İlân, 1410), 1/202.

açısından bazı yiyecek ve içeceklerin malzemesinde ve hazırlanış süreçlerinde yapılan değişikliklerle yeni tatların ortaya çıkmasına, böylece farklı olanın rağbet görmesine benzetilebilir.⁷

Kısaca ölçünlü dil kurallarına aykırı olan tasarruf anlamına gelen dil sapması, kelimelerin fonetik yapısının (şavt), biçiminin (şarf) ya da yazımının (kitâbet) değişmesi; ilgili dilde kullanılmayan yeni lafızların türetilmesi (irticâl) ve sözdiziminin (naḥiv) bozulması örneklerinde olduğu gibi yazarın, standart dilin dışına çıkmasıdır.⁸ *Bir asıldan çıkış ya da bir asla muhalefet etmek* şeklinde de tanımlanan dil sapmaları,⁹ dilde alışılmış ifade biçiminin terk edilmesi anlamına gelir.¹⁰ Manzum eserlerde vezin ve kafiye ile ilgili olan dil sapmalarına ise *şiiir zarureti* (darûrât-ı şîriyye, darâir-i şîriyye, ruḥaş-ı şîriyye, cevâzât-ı şîriyye, icâzât-ı şîriyye) adı verilir.¹¹ Bu çerçevede mensur yapıtlardaki tasarrufları da içine alan dil sapmaları, manzum eserlerdeki ölçünlü dile aykırı kullanımlar anlamına gelen şiiir zaruretlerinden daha umumi bir manaya sahiptir.

Çoğu zaman dil sapması ile aynı anlamda kullanılan ‘udûl, özel bir nükte ile anlam, üslûp ve biçimsel açıdan dili güçlendirmek, dinleyicinin dikkatini çekmek, ifadeye olağanüstü bir etki kazandırmak ve ses ile anlam bakımından daha etkili bir metin oluşturmak için dilde yerleşik tarzın terk edilmesi anlamına gelir.¹² Bu bağlamda dil sapmaları ile ‘udûl arasındaki fark hakkında şöyle denilebilir: Edebî bir kaygı taşıyıp taşımadığı dikkate alınmaksızın ölçünlü dil kurallarına aykırı olan bütün kullanımlar dil sapması; anlam, biçim ve iletişim açısından standart dilden daha etkili olan kullanımlar ise ‘udûldur. Buna göre dil sapmalarının bir kısmı ‘udûl, bir kısmı ise lahn/yanlış olarak değerlendirilebilir. Aynı değerlendirme şiiir zaruretleri için de geçerlidir. Yani -güzel ve çirkin olarak ikiye ayrıldığı dikkate alındığında tüm şiiir zaruretlerinin ilgili beytin anlam ve biçimini daha etkili kıldığını görülmektedir. Buna göre ise bütün şiiir zaruretleri ‘udûl olarak değerlendirilemez.¹³

Dil sapması ile karıştırılan önemli terimlerden birisi de lahndır. Kişinin dil kurallarına aykırı davranması anlamına gelen lahn ilgili kullanımın gramer kurallarına aykırı olması ya da ifadenin anlamını bozacak bir durumun meydana gelmesidir.¹⁴ Buna göre dilin söz varlığı içerisinde anlamlı olup dil kurallarına aykırı olmayan dil sapmaları, edebî kaygı taşıyorsa ‘udûl olarak adlandırılabilir.¹⁵ Bu doğrultuda çalışmamız şiiir zaruretlerinin edebî üstünlük taşımasını yani ‘udûl niteliği kazanması için gerekli şartların tespit edilmesini konu edinmektedir.

⁷ Detaylı bilgi için bk. Özcan Başkan, *Bildirişim: İnsan Dili ve Ötesi* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1988), 383-384; Erdoğan Kul, “Şiiir Dilinde Sapmalar ve Bir Uygulama”, *e-Journal of New World Sciences Academy* 3/3 (2008), 374.

⁸ Krş. Doğan Aksan, *Şiiir Dili ve Türk Şiiir Dili: Dilbilim Açısından Bakış* (Ankara: Engin Yayınevi, 1995), 166.

⁹ Temmâm Hasan, *el-Beyân fî ravâi’u’l- Kurân* (Kahire: ‘Âlemu’l-Kutub, 1993), 346; Hasan el-‘Ukaylî, *el-‘Câzu’l-Kurânî fî uslûbi’l-‘udûl ‘anî’n-nizâmî’t-terkîbî en-naḥvî ve’l-belâğî* (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2009), 51.

¹⁰ Abdulhamîd el-Hindâvî, *el-‘Câzu’ş-şarfî fî’l-Kurânî’l-Kerîm: dirâse nazariyye taḥbîkiyye* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Aşriyye, 2002), 142.

¹¹ Bk. Mehmet Faruk Toprak, “Zarûrât-ı Şîriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/139. Ayrıca ittirâd, şâz ve zarûret arasındaki fark için bk. Ebü’l-Me’ali Cemalüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Alûsî, *ed-Ḍarâir ve mâ yesûgu li’ş-şâ’ir dûne’n-nâsır* (Mısır: el-Matba’atü’s-Selefiyye, 1341/1923), 35-38.

¹² Murat Tala, *Sarf Ve Nahiv Açısından Kur’an’da ‘Udûl* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 9. ‘Udûlün amaçları için bk. Tala, *Kur’an’da ‘Udûl*, 26-35.

¹³ Benzer bir yaklaşım için bk. Tala, *Kur’an’da ‘Udûl*, 69.

¹⁴ Tala, *Kur’an’da ‘Udûl*, 66.

¹⁵ Yerleşik dil kurallarının dışına çıktığı dil sapmalarındaki edebî kaygının amaçları için bk. Tala, *Kur’an’da ‘Udûl*, 69.

Şairin duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade etmesine imkân veren dil sapmalarının, dilin standart yapısını bozması için bazı ölçütlerin bulunması gerekir. Bu yüzden şiir zaruretlerini inceleyen eserlerde, ölçünlü dile aykırı kullanımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede şiir zaruretlerinin sayısı ve konuyla ilgili kriterler -gramer ve dil malzemesinin doğruluğunu tespit etme hususunda kendisiyle istişhâd edildiğinden- kudemâ şiiri esas alınarak belirlenmiştir. Kudemâ ile aşağıdaki tasnifte yer alan ilk üç öge kastedilir.

1. Câhiliyyûn: İmruu'l-Kays b. Hıcr (öl. 540 dolayları) gibi İslamiyet'ten önce yaşamış şairlerdir.
2. Muḥaḍramûn/müteḳaddimûn: Hayatlarının bir kısmını Cahiliye, bir kısmını ise İslamî dönemde geçirmiş şairlerdir.
3. İslâmiyyûn: İslâmî dönemin başlarından aşağı yukarı Emevîler devrinin (661-750) sonuna kadar uzanan dönemde yaşamış şairlerdir.
4. Müvelledûn/muḥdeşûn: Yukarıda zikredilen 3 tabakadan sonra gelen şairlerdir. Yeni şairler anlamına gelen muḥdeşlerin, Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783) ile başladığı kabul edilir.¹⁶

Ḳudemâ olarak adlandırılan ilk üç grubun dil kullanımı; kelime, gramer ve dil sapmalarının tespiti konusunda esas kabul edilmiş ve bunların tasarrufları geçerli sayılmıştır. Bundan dolayı *ḳudemânın* yapmadığı dil sapmalarını sonraki dönem şairlerinin yapması caiz görülmemiş ve dil sapmaları bu dönemde yaşayan şairlere göre belirlenmiştir.¹⁷

Bahsi geçen ilk üç tabaka esas alınarak tespit edilen şiir zaruretlerinin sayısı ihtilafli olmakla beraber Zemahşerî'ye (öl. 538/1144) nisbet edilen aşağıdaki beyitlere göre yaygın kullanılan zaruretler on tanedir: [el-Basît]

قَطَعَ وَوَصَلَ وَتَخَفِيفٌ وَتَشْدِيدٌ
وَمَنْعٌ صَرَفٌ وَصَرَفٌ تَمَّ تَعْدِيدٌ

ضُرُورَةٌ الشَّبَعِ عَشْرٌ عَدَّ جُمَلَتَهَا
مَدٌّ وَقَصْرٌ وَإِسْكَانٌ وَتَحْرِيكٌ

Şiir zaruretlerinin sayısı on tanedir: [Vaşıl hemzesini] kat', [kat' hemzesini] vaşıl yapmak, [şeddeli harfi] sâkin, [sâkin harfi] şeddeli yapmak;

[Maḳşûr kelimeyi] memdûd, [memdûd lafzı] maḳşûr yapmak; [harekeli harfi] sâkin, [sâkin harfi] hareketli yapmak; [Munşarîf ismi] gayri munşarîf, [gayri munşarîf ismi] ise munşarîf yapmak.¹⁸

Yukarıda zikredilen dil sapmalarının bütünüyle ölçünlü dil kurallarına aykırı olmadığını dikkate alan edebiyat tenkitçileri, şiir zaruretlerini güzel ve çirkin olarak ikiye ayırır.¹⁹ Bu çerçevede -ileride ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere- dil kurallarına açıkça aykırı olan zaruretler, fasih sayılmadığından edebî malzemenin ustaca kullanıldığı, anlam ve biçim yönünden standart dil yapılarından daha etkileyici olan üst dili temsil etmez. Daha açık bir ifadeyle dil sapmasının edebî açıdan üst bir dili temsil etmesi için şairin tasarrufunun feşâhata aykırı olmaması yani bir yönüyle dil kurallarına uyması gerekir.

Dil sapmalarının makbul olup olmadığı konusunda edebiyat tenkitçileri ihtilaf etmiştir. Bunları zaruret olarak nitelendirenler ileride açıklanacağı üzere ilgili beyitlerdeki dil sapmalarını lehçe farklılığı ve tevehhüm gibi sebeplerle izah etmeye çalışırken bunların hata olduğunu öne sürenler, şairin bu tür tasarruflarını *laḥn* olarak adlandırır.

Eski Arap şairlerinin dil malzemesini kullanırken hata edip etmediği, yanlış olan bir kullanımın edebî açıdan üstün olması mümkün olmadığından konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle ilk olarak dil sapmalarının doğruluğu konusu incelenecek, peşi sıra ise

¹⁶ Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir el-Bağdâdî, *Ḥizânetü'l-edebe ve lübbu lübâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hıncî, 1997), 1/5-6.

¹⁷ Alûsî, *ed-Ḍarâir*, 9.

¹⁸ Alûsî, *ed-Ḍarâir*, 25.

¹⁹ Alûsî, *ed-Ḍarâir*, 20-23.

bunların diğer metinlerden üstün olup olmadıkları sorgulanacaktır. Fakat öncesinde konumuzla alakalı yapılan çalışmalara yer verilecektir. Bu bağlamda Ebü'l-Hasen el-Cürcânî ve İbn Sinân el-Ĥafâcî (öl. 466/1073), şiir zaruretlerini, edebî yetkinliğin tezahürü olarak görmemiş ve bunların lahn olduğunu iddia etmiştir.²⁰ Sonraki dönem edebiyat münekkittleri ise -ileride görüleceği üzere- çoğunlukla önceki şairlerin yanlış kullanımlarını, zorlama yorumlarla açıklamıştır. Fakat bu çalışmalar dil sapmalarının edebî açıdan nasıl üstünlük ifade ettiği üzerinde durmamıştır. Benzer şekilde Aksan, dil sapmalarının ses ve mana yönünden daha etkili olduğunu;²¹ Uğur, bu tür tasarrufların şiire özgü olup şiir dilini zenginleştirdiğini;²² Harmancı ise dil sapmalarının, normal yollarla ifade edilemeyecek bir derinliğe sahip olduğunu²³ öne sürmüş fakat hangi dil sapmalarının, doğru ve normal dilden daha etkili olduğu üzerinde durmamıştır. Ayrıca bu çalışmalarda dil sapmalarının edebî açıdan üstünlüğünün, mensur metinlerde geçerli olup olmadığı tartışılmamıştır.

1. Dil Sapmalarının Doğruluğu Hakkındaki Görüş Ayrılığı

Dil sapmalarının doğruluğu hakkındaki görüş ayrılığı, temelde ihticâc döneminde yaşayan Arapların dili yanlış kullanıp kullanmadığı ile ilgilidir. Çünkü bu dönemde yaşayan bir Arapın sözü, dil verilerinin doğruluğunu tespit etme hususunda ölçüt olabiliyorsa Arap bir şairin şiiri de delil olabilir. Hatta bir şairin, dil ve edebiyatla daha ilgili olduğu düşünülürken onun beyitlerini delil olarak kullanmak evlâ olmalıdır. İhticâc döneminde yaşayan Arapların dili doğru kullanıp kullanmadığı hususunda temelde iki görüş vardır:

1. Henüz farklı kültür ve coğrafyalarla tanışmamış ve yabancı dillerden etkilenmemiş Araplar, dil malzemesini kullanırken hata etmezler. Hatta bir dil verisini yanlış kullanmak için çaba gösterse bile bunu başaramazlar. Nitekim Harun Reşid'in (öl. 193/809) huzurunda Sîbeveyhi (öl. 180/796) ve Kisâî (öl. 189/805) arasındaki bir tartışmada Sîbeveyhi, Harun Reşid'in vezirine "Araplara [bu lafzı telaffuz etmelerini] emret, konuşsunlar. Onların dilleri bu yanlış yapmaya güç yetiremez." demiştir.²⁴ İbn Hişam el-Ensârî (öl. 761/1360)²⁵ ve Abdülkadir el-Bağdâdî (öl. 1093/1682) bu görüşün doğru olduğunu öne sürmüştür.²⁶

2. Dil verilerinin doğru kullanımı konusunda bedevî Araplar da dâhil olmak üzere hiç kimse masum değildir. Buna göre şairler de hata edebilir. Bu durumda bir şairin, şiir zarureti adı altında dil verilerini yanlış kullanması kabul edilebilir bir gerekçe değildir. Nitekim Ebü'l-Hasen el-Cürcânî, İbn Fâris (öl. 395/1004), Ebû Hilâl el-'Askerî (öl. 400/1009'dan sonra) ve İbn Sinân el-Ĥafâcî şiir zaruretlerini, dilin yanlış kullanımı için geçerli bir sebep olarak görmeyip hata olarak nitelendirmiştir.²⁷ Söz gelimi İbn Sinân el-Ĥafâcî, şairlerin, gramer kurallarına aykırı davranmasının yanlış olduğunu belirtip şairin eski ya da yeni olmasını dikkate almaksızın dil sapmalarının *lahn* olduğunu söylemiştir.²⁸

Şairlerin, hatalı dil kullanımına yer verebileceğini öne sürenlere göre ölçünlü dile aykırı dil sapmaları yanlış olduğundan bunları, çeşitli zorlamalarla açıklamaya gerek yoktur. Fakat birinci gruba yani şairlerin hatadan masum olduğunu söyleyenlere göre, zikredilen lahn

²⁰ Mehmet Faruk Toprak, "Zarûrât-ı Şi'riyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44/139.

²¹ Aksan, *Şiir Dili*, 166.

²² Nizamettin Uğur, *Edebiyatın Gizi Şiirin Dili* (Ankara: Kanguru Yayınları, 2007), 39.

²³ Abdullah Harmancı, "Cemal Süreya Şiirinde Dil Sapmaları", *Turkish Studies* 8/4 (2013), 913.

²⁴ Bağdâdî, *Ĥizânetü'l-edeb*, 10/315.

²⁵ Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yusuf İbn Hişam en-Nahvî, *Muğni'l-Jebb 'an kütübi'l-e'ârib*, thk. Abdülâtil Muhammed el-Hatîb (Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li's-Şekâfe ve'l-Funûn, 1421), 4/55-56.

²⁶ Bağdâdî, *Ĥizânetü'l-edeb*, 4/461, 11/458.

²⁷ Toprak, "Zarûrât-ı Şi'riyye", 44/139.

²⁸ Toprak, "Zarûrât-ı Şi'riyye", 44/139.

900 | Mehdi Cengiz. Edebî Değer Açısından Dil Sapmalarının Üstünlük Problemi...

örnekleri lehçe farklarına, şiir zaruretine, beytin farklı varyantlarına ya da tevehhüme hamledilmektedir. Bu çerçevede şairin aşağıdaki beyitte ötre olması gereken أَشْرَبَ fiilini neden meczûm yaptığını incelemek uygun olacaktır. [es-Ser'î]

أَشْرَبَ مِنَ اللَّهِ وَلَا وَاعِل

قَالِيَوْمَ أَشْرَبَ عُيْرَ مُسْتَحَقِّبِ

*Allah günah yazmadan içiyorum bugün, davetsiz misafir de olmadan.*²⁹

Şair yukarıdaki ilk mısradaki fiilin cezmlenmesini gerektiren herhangi bir şey olmamasına rağmen أَشْرَبَ kelimesini cezmler eder. Şairlerin lahın yaptığını kabul etmeyen bazı edebiyat tenkitçileri, ölçünlü dil kurallarına aykırı olan bu kullanımı açıklamak için çeşitli yorumlar yapmıştır. Mesela İbn Cinnî (öl. 392/1002) yukarıdaki dil sapmasını Temîm kabilesinin lehçesiyle ilişkilendirip açıklamaya çalışırken³⁰ Ebü'l-Hasen el-Ahfeş (öl. 215/830 [?]), bu kullanımı rivâyet farklılığıyla izah eder. Ona göre mezkûr kelimenin başına ف harfinin dâhil olduğu قَالِيَوْمَ أَشْرَبَ (bugün içiyorum) ve bu kelimenin yerine başka bir lafzın getirildiği (bugün bana içki dağıtılıyor) nakli, yukarıda zikredilen rivayetten daha güzeldir.³¹ Şairlerin lahın yapabileceğini kabul edenlere göre ise bu kelime yanlış kullanılmış olup bunu açıklamak için yapılan yorumlar da zorlamadır.³²

Şairlerin yaptığı dil sapmalarına Ferezdak'ın (ö. 114/732) aşağıdaki beytinde geçen مُجَلَّفٌ (çok az kalan şey) lafzı da örnek verilebilir. [et-Tavîl]

مِنْ أَمْوَالِ إِلَّا مُسْحَقًا أَوْ مُجَلَّفًا

وَعُضُّ زَمَانٍ يَا أَيُّهَا مَرْوَانَ لَمْ يَدْعُ

*Ey İbn Mervân! Zamanın sıkıntıları mal yokluğundan ya da az bir maldan başka bir şey bırakmadı.*³³

Yukarıdaki beyitte مُسْحَقًا kelimesi üzerine atıf yapıldığından mansûb olması gereken مُجَلَّفٌ (çok az kalan şey) lafzı, dammeli olarak kullanılmıştır. Bu durumu açıklamak için مُجَلَّفٌ lafzının, mübtedanın haberi ya da haberi mahzûf bir mübteda olduğu söylenmiştir. Ayrıca bu kelimenin, muzmer bir fiilin faili olabileceği de öne sürülmüştür ki buna göre cümlenin takdiri لَمْ يَدْعُ مُجَلَّفٌ (az bir şey bırakmadı) şeklindedir.³⁴ Bu tür yorumları zorlama olarak değerlendiren İbn Kuteybe (ö. 276/889), nahivcilerin مُجَلَّفٌ kelimesinin neden ötre olduğunu açıklamak için kendilerini yorduklarını fakat ikna edici bir şey söylemediklerini iddia eder. Ona göre yapılan bu tür açıklamaların çoğu aldatma ve göz boyamadır.³⁵

2. Dil Sapmaları Edebî Açısından Üstünlük İfade Eder Mi?

Dil sapmalarının edebî açıdan daha üst bir dili temsil etmesi, sapmanın yol açtığı fesahat ihlalinin derecesi ve standart cümle yapısı ile sapmanın olduğu ifade arasındaki anlam ve biçim farkı ile alakalıdır. Yani bir dil sapması, hiçbir vecihle dil kurallarına uymuyor ve şiire anlam ya da biçim yönünden bir şey katmıyorsa edebî açıdan daha üst bir dili temsil etmez. Fakat ilgili sapma bir yönüyle dil kurallarına uyuyor ve standart cümlede olmayan yeni bir

²⁹ Ebü Vehb Hunduc b. Hucr b. el-Hâriş 'Âkîlü'l-Mürâr İmruülkays b. Hucr, *Divânu İmruülkays*, nşr. Abdurrahman el-Mustâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2004), 141.

³⁰ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevşîlî İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kirâa ve'l-îdâhi 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâşif vd. (Kahire: el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1415/1994), 1/15, 110.

³¹ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 8/352.

³² Ebü'l-Hasen Kâdî Ali b. Abdilazîz b. Hasen el-Cürcânî, *el-Veşâta beyne'l-Mütenebbi ve huşûmih*, thk. Muhammed Ebü'l-Fađl İbrâhim-Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 2/365.

³³ Ebü Firâs Hemmâm b. Galib Ferezdak, *Divânü'l-Ferezdak*, thk. Ali Fâ'ûr (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1407/1987), 386.

³⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs Qarâfî, *Nefâisü'l-uşûl fî şerhi'l-Maḥşûl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995), 3/1075-1076.

³⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-şu'arâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1423-2003), 1/89-90.

anlamı ifade ediyorsa üst bir dili temsil eder. Bu bağlamda Ebu'n-Necm el-İclî'nin (öl. 125/743'ten önce) aşağıdaki beyti temsil gücü yüksek bir örnektir. [es-Serî']

فَدَّ أَصْبَحَتْ أُمُّ الْخَيْرِ تَدَّعِي   عَلَيَّ ذَنْبًا كُلَّهُ لَمْ أَصْنَعْ

*Ümmülhiyâr beni itham ediyor, hiçbirini benim işlemediğim suçlarla.*³⁶

Şair yukarıdaki beyitte herhangi bir zaruret olmamasına rağmen ذَنْبًا lafzını te'kid ettiği için fetha (üstün) olması gereken كُلَّهُ kelimesini damme (ötre) yapmıştır. Yani Ebü'n-Necm el-İclî, şiirin veznini korumak için yaygın gramer kurallarına aykırı davranmıştır.³⁷ Bu sapmanın anlam açısından şiire bir şey kazandırdığını söyleyen edebiyatçıların aksine Abdülkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078-79), yukarıdaki beyti tenkit edenlerin anlam ile ilgili önemli bir noktayı gözden kaçırdığını iddia eder. Çünkü ona göre ilgili kelimenin üstün ve ötre olması durumunda cümlenin manası değişmektedir. Yani كُلَّهُ kelimesindeki lâm harfi fetha okunduğunda şairin bütün suçları işlemediği (selbu'l-'umûm); dammeli okunduğunda ise hiçbir suç işlemediği ('umûmu's-selb) anlaşılmalıdır. Şair, bu mısralarda Ümmülhiyâr'ın itham ettiği hiç bir suçlamayı kabul etmediğinden كُلَّهُ kelimesinin lâm harfini damme yapmıştır.³⁸ Görüldüğü gibi şair, yaygın gramer kurallarına aykırı şekilde bu kelimeyi ötre yapmış ve böylece standart cümlenin ifade etmediği yeni bir anlam ortaya koymuştur. Ayrıca şairin tasarufu yaygın dil kurallarına tamamen aykırı olmayıp bir yönüyle de uygundur. Şöyle ki her ne kadar Sîbeveyhi (öl. 180/796) zayıf görse de كُلَّهُ lafzı mübteda, أَصْنَعْ cümlesi ise bu lafzın haberidir. Haberde bulunması gereken 'âid zamir ise mahzûf olup cümlenin takdiri كَلَّمَهُ لَمْ أَصْنَعْ şeklindedir.³⁹

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere bir dil sapması, yaygın dil kurallarına aykırı olsa da bir yönüyle dil kuralları içerisinde anlam kazanıyor ve standart cümle yapısında olmayan bir manayı ifade ediyorsa üst bir dili temsil eder. Bu şartları sağlayan dil sapmalarının, sadece manzum eserlerde değil, mensur yapıtlarda da edebî açıdan üstünlük bildirdiği vurgulanmalıdır. Zira daha önce geçtiği üzere dil sapmaları, şiire has olmadığından mensur eserlerde de görülmektedir. Nitekim aşağıdaki âyette, *es-Şâbiûn* şeklinde zikredilen dil sapması/'udûl, standart ifadede olmayan anlamsal bir derinliği temsil etmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

*"Şüphesiz inananlar (müslümanlar) ile Yahudiler, Sabîiler ve Hıristiyanlardan (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir.)"*⁴⁰

Âyette geçen *es-Şâbiûn* lafzı, raf alameti olan vâv harfi ile okunmuştur. Hâlbuki bu kelime *inne* sebebiyle mahallen mansûb olan *ellezîne* lafzına atfedilmiştir. Bu durumda ise *es-Şâbiûn* lafzının, mansûb olması, yani eril çoğullarda naşb alameti olan yâ ile kullanılması gerekirdi. Bu sebeple ilgili âyette yaygın dil kurallarına aykırı bir kullanım, yani bir dil sapması söz konusudur. Fakat bu kullanım edebî kaygılardan hareketle Arap diline uygun şekilde gerçekleştiğinden hata olmayıp daha üst bir dili temsil etmektedir. Şöyle ki bu ifade yaygın ölçünlü dile uygun olarak *es-Şâbiûn* şeklinde kullanılsaydı âyetin manası şöyle olurdu: "İman edenler, Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı işler yapan Yahudilere, Sâbiilere ve Hıristiyanlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değildir." Fakat yaygın dil kurallarına aykırı olarak

³⁶ Ebü'n-Necm Fađl b. Kudâme b. Abdillâh b. Hâriş el-İclî, *Divânu Ebi'n-Necm el-İclî* (Dımaşk: Matbu'atu Mecma'i'l-Lugati'l-'Arabiyye, 2006), 256.

³⁷ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevşilî İbn Cinnî, *el-Haşâiş* (Mısır: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, ts.), 3/63.

³⁸ Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân Abdülkahir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir (Matba'atü'l-medeni, 1413), 1/278.

³⁹ Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârişî Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyh*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hıncî, 1408), 1/85.

⁴⁰ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Mâide 5/69.

*Hamd yüce ve ulu olan Allah'a mahsustur. Onun fazl-u keremi büyüktür, çok ihsan eder ve bol bol verir.*⁴⁴

Ölçünlü gramer kurallarına göre الأَجَلُّ kelimesindeki iki lâm harfi, birbirine idgâm edilmiştir. Fakat şair bunu yapmak yerine dil sapması yolunu tercih etmiştir. Bu yüzden de yukarıdaki dil sapması üst bir dil kullanımını temsil etmemektedir. Nitekim Desûkî (öl. 1230/1815) böyle bir kullanımın ancak şiir zarureti sebebiyle caiz olduğunu fakat bunun, ilgili kelimeyi fasih kıldığını belirtmiştir.⁴⁵

Zü'l-hirak et-Tuhavî'nin aşağıdaki beytinde geçen أَلْبَجْدُ lafzı da kıyasa muhâlefete örnek olarak zikredilebilir: [et-Tavîl]

يَقُولُ الْخَنَّا وَأَبْعَضُ الْعُجْمِ نَاطِقًا   أَلَى رَبِّيَا صَوْتِ الْجَمَارِ أَلْبَجْدُ

[O adam] kötü konuşur, konuşamayanlar arasında Rabbimizin en sevmediği, kulağı kesik eşektir.⁴⁶

Bu beyitte muğârî' fiil olan أَلْبَجْدُ'nun başına lâm-ı ta'rîf dâhil olmuştur. Hâlbuki lâm-ı ta'rîf, fiillerin başına dâhil olmaz. İbn Hişâm (öl. 761/1360) fiil-i müzârinin, ism-i mef'ûle benzediğini, bundan dolayı ism-i mevşûl olan harf-i ta'rîfin, fiil-i muğârî'e eklendiğini ve bu durumun şîre has olduğunu söyler.⁴⁷ Fakat Zeccâcî (öl. 337/949) bu tür kullanımların yanlış olup bunlardan uzak durulması gerektiğini ifade eder.⁴⁸ Benzer şekilde İbn Serrâc (öl. 316/929) da bu kullanımın kıyasa ve isti'mâle aykırı olduğunu belirtir.⁴⁹ Bazıları ise bu kelime bir zaruret olmadığını, çünkü harf-i ta'rîfsiz de beytin vezninin tamamlanacağını, üstelik şairin aynı anlama gelen أَلْمُتَّقِنُ lafzını tercih edebilecekken bunu yapmadığını öne sürmüştür.⁵⁰

Te'lif zaafi ise cümlenin öğelerinin ölçünlü dil kurallarına, başka bir ifadeyle nahiv bilgisine aykırı olarak bir araya getirildiği feşâhat ihlalidir.⁵¹ Te'lif zaafına Hâssân b. Şâbit'in (öl. 60/680 [?]) aşağıdaki beyti örnek verilebilir: [et-Tavîl]

وَأُوْنُ أَنْ مَجْدًا أَخْلَدَ الدَّهْرَ وَاحِدًا   مِنْ النَّاسِ أَبْقَى مَجْدُهُ الدَّهْرَ مُطْعِمًا

Şerefli olmak bir kişiyi baki kılsaydı Mut'im'i [b. 'Adiyy] (ö. 2/623) şerefli baki kıları.⁵²

Bu beyitte مَجْدُ kelimesindeki zamir, lafzen ve rütbeten müteahhir olan Mut'im lafzına râcî'dir. Bu tür bir kullanım ise Arap dili kurallarına aykırıdır.⁵³

Antera b. Şeddâd'ın aşağıdaki beyti, kıyasa muhalif olması çerçevesinde dil sapmalarının, edebî bir kaygıdan meydana gelmesine örnek verilebilir. [el-Kâmil]

فِيهَا اثْنَتَانِ وَأَرْبَعُونَ حَلْوِيَّةً   سُودًا كَخَافِيَةِ الْعَرَابِ الْأَسْحَمِ

⁴⁴ 'İclî, *Dîvânu Ebi'n-Necm el-İclî*, 337-338.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. 'Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtaşari's-Şa'd* (Mısır: el-Matba'atü'l-Âmira, ts.), 1/71.

⁴⁶ Enbârî, *el-İnşâf fî mesâilil-hilâf*, 1/122.

⁴⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb*, 1/314.

⁴⁸ Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *Kitâbü'l-lâmât*, thk. Mâzin Mübarek (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1405/1985), 53-54.

⁴⁹ Ebü Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/57.

⁵⁰ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, 1/31.

⁵¹ Şa'düddîn Mesud b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *Muhtaşari's-Şa'd* (*Şerhu Telhîşi Kitâbi Miftâhi'l-ülüm*), thk. Abdülhamid Hindâvî (Beirut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1889), 25.

⁵² Ebü'l-Velîd el-Münzir el-Hazrecî el-Enşârî Hâssân b. Şâbit, *Dîvânu Hâssân b. Şâbit*, şerh ve takdim: 'Abda Muhannâ (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994), 235.

⁵³ Ebü Ubeydillâh Muhammed b. 'Imrân b. Musa el-Merzûbânî, *el-Muveşşah fî meâhizil-'ulemâ 'ale's-su'arâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 77; Ebü Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî el-'Aynî, *el-Makâşidü'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şürûhi'l-Elfiyye*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn Sevved (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/239.

Orada kırk iki sağmal deve vardır, kara karganın kanadı gibi siyah (develer).⁵⁴

Yukarıdaki beyitte yerleşik dil kurallarına aykırı olarak müfred müennes olan *حَلْوِيَّة* kelimesine, *سوداً* lafzı sıfat yapılmıştır. Şair, bu beyitte standart dil kullanımına muhalif olan *سوداً* tercihi ile kırk iki sayısına vurgu yapmakta, dolayısıyla da mezkûr isim, *حَلْوِيَّة* lafzının değil, cümlede ifade edilen anlamın sıfatı olmaktadır.⁵⁵

Bir ifadenin fasih olmasının şartlarından olan kıyâsa muhâlefetin ve te'lif zaafının bulunmaması yani bir ifadenin standart dil kurallarına aykırı olmaması, dil sapmalarının üst bir dil kullanımını temsil edip etmediği noktasında temel taşı mesabesinde. Çünkü ölçünlü dil kurallarına aykırı olan bu feşâhat ihlallerinin, üst bir dil kullanımının temsili olduğu varsayılırsa lehçe farkları ya da tevehhüm gibi yorum metotları devreye girmeli, aksi durumda ise ilgili dil sapmasının hata olduğu söylenmelidir. Mesela daha öce zikri geçen *يُجَدِّعُ* fiiline harf-i ta'rîfin dâhil olduğu *الْبُجْدَعُ* şeklindeki kullanım, hata olarak nitelendirilirse herhangi bir açıklama yapmaksızın bunun lahn olduğu söylenmeli, şiir zarureti olduğu kabul edildiğinde ise ilgili kullanımın sebebi açıklanmalıdır. Bundan dolayı fiil-i muğârî'in başına harf-i ta'rîfin dâhil olduğu bu kullanıma şiir zarureti diyenler, bu tasarrufu harf-i ta'rîfin, ism-i fâ'il gibi sıfatların başına gelmesiyle açıklamaya çalışır. Söz gelimi ism-i fâ'il olan *القائم* sıfatının başındaki harf-i ta'rîf, *الَّذِي* anlamında olup sözün takdiri *الَّذِي يَقُومُ* şeklindedir. Buna göre fiil olan *سِلا* cümlesi, aslı itibarıyla harf-i ta'rîften sonra gelmiştir. Daha açık bir ifadeyle ism-i fâ'ilin başındaki harf-i ta'rîf, ism-i mevşûl manasında olup ism-i mevşûldan sonra gelen *سِلا* cümlesi de fiil olabileceğinden *الْبُجْدَعُ* denilebilmektedir.⁵⁶ Bu kullanım onaylandığında bir beytin veznini korumak için şair, elif-lâm takısını fiil-i muğârî'in başına dâhil edebilir.

Kısaca dil sapmalarının daha üst bir dili temsil etmesi için bu zaruretlerin ölçünlü dil kuralları ile açıklanabilir olması, yani bir takım zorlama yorumlamalara ihtiyaç duyulmaması ve muhatabın duygu ve düşüncelerinde uyandırdığı etkinin yaygın standart dil kullanımından daha etkili olması gerekir. Aksi takdirde şairin yaptığı tasarruf, anlamsız ve yersiz olacağı gibi ilgili dil sapması da şairin kusuru olarak kabul edilir. Çünkü şair, dil sapması olan kelime yerine vezne uygun başka bir lafız seçebilir ya da bu kelimenin yerini değiştirebilirdi. Nitekim İbn Mâlik yukarıda zikredilen *الْبُجْدَعُ* dil sapmasının bir zaruret olmadığını söylemiştir. Çünkü şair sapmaya yer vermeksizin *إِلَى رَبِّنا صَوْتُ الْجَمَارِ يُجْدَعُ* da diyebilirdi.⁵⁷

Yukarıda yapılan açıklamalardan hareketle dil sapmasının daha üst bir dili temsil etmesi hakkında şunlar söylenebilir: Dil sapması ya yaygın dil kurallarına aykırıdır ya da değildir. Dil sapması yaygın dil kurallarına aykırı değil ve bu tasarrufu yapan şair de kadim Arap şairleri arasındaysa ilgili şiir ile istişâd edilir, fakat şair muhdes ise ihticâc edilmez. Dil sapmasının yaygın dil kurallarına aykırı olması durumunda ise bu kullanım çok kullanılmamakla beraber ya dil kuralları içerisinde anlamlıdır ya da değildir. Eğer bu kullanım dil kurallarına aykırı ise şairin tasarrufu, şiir zarureti kabul edenlere göre zaruret; etmeyenlere göre ise yanlıştır. Dil sapması, dil kuralları içerisinde anlamlı ise bu durumda dil sapması ya muhatabın duygu ve düşüncesini ifade etme konusunda yaygın standart dilden daha etkilidir ya da değildir. Dil sapması, standart dilden daha etkili ise bu kullanım üst bir dili temsil eder. Aksi takdirde yani dil sapmasının, standart dilden etkili olmaması durumunda ise ilgili tasarruf, üst bir dili temsil etmez ve yanlış olarak nitelendirilir.

Sonuç

Dil sapmaları şairin ya da yazarın, yapıtını oluştururken yaygın dil kurallarına muhalefet etmesi sonucunda oluşur. Belirli kurallara bağlı olarak kendini ifade etmesi için şaire

⁵⁴ Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâtî's-seb'*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1423/2002), 248.

⁵⁵ Tala, *Kur'an'da 'Udûl*, 38.

⁵⁶ Karâfî, *Nefâisü'l-uşûl*, 3/1076.

⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîlî'l-fevâid*, 1/202.

geniş imkânlar sunan dil sapmaları, her zaman şiirin veznini korumak gibi zaruri durumlardan kaynaklanmaz. Bundan dolayı sapmaların sınırının genişlememesi, yani ölçünlü dil kurallarının muhafaza edilebilmesi için -kudemâ şiiri esas alınarak oluşturulan kriterlere göre şiir zaruretlerinin çeşitleri ve sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İbn Fâris gibi bazı edebiyat tenkitçileri dil sapmalarının doğru olmadığını ve şairin bundan kaçınması gerektiğini söylemişse de edebiyat geleneği içerisinde şiir zaruretlerinin varlığı kabul görmüş ve şairler eserlerinde dil sapmalarına yer vermekten geri durmamıştır.

Sayıları ihtilafli olmakla birlikte dil sapmaları, şairin bilinçli tasarrufları olduğundan belâğî kaygılarla ya da dilin yanlış kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden dil sapmaları farklı olma duygusunun, edebî esere yansımış dakik ve zarif bir şekli ya da hatalı bir dil kullanımı olarak değerlendirilebilir. Bunun tespit edilebilmesi için dil sapmasının estetik kaygılardan mı yoksa şairin eksikliğinden mi kaynaklandığı belirlenmelidir. Bu çerçevede yapılması gereken şey, sapmanın dil kurallarına ne derece aykırı olduğunun ortaya konulması ve yaygın kullanımdan daha etkili olup olmadığının araştırılmasıdır.

Arap diline uygun şekilde kullanılmasına rağmen yaygın dil kurallarına aykırı olan ifadeler, edebî kaygılardan kaynaklanıyorsa bunlar diğer metinlerde olmayan bir derinliği temsil eder. Ölçünlü dile hiçbir şekilde uymayan kullanımlar ise yanlış olarak değerlendirildiğinden üstünlük ifade etmez ve bu tür yanlışlar -her ne kadar şiir zarureti adı altında açıklanmaya çalışılmışsa da- bazı edebiyat münekketleri tarafından zorlama yorumlar olarak nitelenir.

Kaynakça

- ‘Abîd b. Ebraş, Ebû Ziyâd el-Esedî. *Dîvânü ‘Abîd b. el-Ebraş*. thk. Eşref Ahmed ‘Adre. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1414/1994.
- Aksan, Doğan. *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili: Dilbilim Açısından Bakış*. Ankara: Engin Yayınevi, 1995.
- Alûsî, Ebû'l-Me‘ali Cemalüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd. *ed-Darâir ve mâ yesûgu li’ş-şâ‘ir dîne’n-nâsir*. Mısır: el-Matba‘atü’s-Selefiyye, 1341/1923.
- ‘Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî. *el-Makâşidü’n-naḥviyye fi şerḥi şevâhidi şürûhi’l-Elfiyye*. thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn Sevved. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, ts.
- Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir. *Hizânetü’l-edeb ve lübbu lübâbi lisâni’l-‘Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Ḥancî, 4. Basım, 1417/1997.
- Başkan, Özcan. *Bildirişim :İnsan dili ve ötesi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1988.
- Bişr b. Ebî Hâzim. *Dîvânü Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî*. thk. Mecîd Tarâd. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1415/1995.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdirrahmân Abdülkahir. *Delâilü’l-i‘câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şakir. Matba‘atü'l-Medenî, 3. Basım, 1413/1993.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Kâdî Ali b. Abdilazîz b. Hasen. *Veşâta beyne’l-Mütenebbî ve ḥuşûmih*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim-Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, ts.
- Desûkî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Arafe. *Hâşiyetü’l-Desûkî ‘alâ Muḥtasari’s-Sa’d*. 2 Cilt. Mısır: el-Matba‘atü’l-‘Âmira, ts.
- Elmali, Hüseyin. “Kaside”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/562-564. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Enbârî, Ebû'l-Berekat Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnşâf fi mesâilil-ḥilâf beyne’n-naḥviyyîn el-Başriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 1424/2003.
- Faḥreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Ṭaberistânî. *Mefâtihü’l-gayb (et-Tefsîrül-kebir)*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâşî’l-‘Arabî, 3. Basım, 1420/2000.
- Ferezdağ, Ebû Firâs Hemmâm b. Galib. *Dîvânü’l-Ferezdağ*. thk. Ali Fâ‘ûr. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1407/1987.
- Hasan, Temmâm. *el-Beyân fi ravâi’u’l- Kurân*. Kahire: ‘Âlemu’l-Kutub, 1993.
- Hindâvî, Abdulhamîd. *el-İ‘câzu’s-şarfi fi’l-Kurâni’l-Kerîm: dirâse nazariyye taḥbîkiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, 2002.
- Ḥafâcî, Ebû'l-Abbas Şehabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Hâşiyetü’s-Şihâb ‘alâ Tefsîri’l-Beydâvî (İnâyetü’l-Kâdî ve kifâyetü’r-Râdî)*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, ts.
- Harmancı, Abdullah. “Cemal Süreya Şiirinde Dil Sapmaları”. *Turkish Studies* 8/4 (2013), 909-918.
- Ḥassân b. Şâbit, Ebû'l-Velîd el-Münzir el-Ḥazrecî el-Ensârî. *Dîvânü Ḥassân b. Şâbit*. şrh. ‘Abda Muhannâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1414/1994.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevşilî. *el-Ḥaşâiş*. 3 Cilt. Mısır: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-‘Âmme li’l-Kitâb, 4. Basım, ts.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevşilî. *el-Muḥteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî’l-kırâa ve’l-îdâhi ‘anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. Kahire: el-Meclisü’l-A‘lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1415/1995.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yusuf. *Muğni’l-lebîb ‘an kütübî’l-e‘ârib*. thk. Abdüllatif Muhammed el-Hatîb. Kuveyt: el-Meclisü’l-Vatanî li’s-Şekâfe ve’l-Fünûn, 1421.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şi’r ve ş-şu‘âra*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma‘ârif, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Ṭâi el-Endelüsî el-Ceyyân. *Şerḥu Teshîli’l-fevâid*. thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Maḥtûn. 4 Cilt. Ḥicr li’t-Ṭibâ‘a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘ ve’l-İlân, 1410/1990.

- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-naĥv*. thk. Abdülhüseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İclî, Ebü'n-Necm Fađl b. Kudâme b. Abdillâh b. Hâriş. *Dîvânu Ebi'n-Necm el-İclî*. Dımaşk: Matba'atu Mecma'î'l-Luğatî'l-'Arabiyye, 2006.
- İmruülkays b. Hıcr, Ebû Vehb Hınduc b. Hıcr b. el-Hâriş 'Âkîlü'l-Mürâr. *Dîvânu İmrii'l-kays*. nşr. Abdurrahman el-Mustâvî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1424/2004.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şehâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahmân el-Mısrî. *Nefâisü'l-uşûl fi şerhi'l-Maĥşûl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvaz. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1416/1995.
- Kul, Erdoğan. "Şiir Dilinde Sapmalar Ve Bir Uygulama". *e-Journal of New World Sciences Academy* 3/3 (2008), 373-389.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. 'İmrân b. Musa. *el-Muveşşah fi meâhizi'l-'ulemâ 'ale's-su'arâ*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1415/1995.
- Mufađđal ed-Dabbî, Ebü'l-Abbâs Mufađđal b. Muhammed b. Ya'la. *el-Mufađđaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1361/1942.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârişî. *Kitâbu Sîbeveyh*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hıncî, 3. Basım, 1408/1988.
- Tala, Murat. *Sarf Ve Nahiv Açısından Kur'an'da 'Udûl*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Teftâzânî, Şa'düddîn Mesud b. Ömer b. Abdillâh. *Muĥtaşarü's-sa'd (Şerhu Telĥîşi Kitâbi Miftâhi'l-'ulûm)*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1889.
- Toprak, Mehmet Faruk. "Zarûrât-ı Şi'riyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/138-140. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Uğur, Nizamettin. *Edebiyatın Gizi Şiirin Dili*. Ankara: Kanguru Yayınları, 2007.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak. *Kitâbü'l-lâmât*. thk. Mâzin Mübarek. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 2. Basım, 1405/1985.
- 'Ukaylî, Hasan. *el-İ'câzu'l-Kurânî fi uslübi'l-'udûl 'ani'n-nizâmi't-terkîbi en-naĥvî ve'l-belâğî*. Beyrut: Dârü'l-Kutubî'l-'İlmiyye, 2009.
- Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1423/2002.